

1. Väitöskirjan tutkimuskysymykset, teemat ja sijoittuminen aiempaan tutkimukseen

Aura Kostiainen väitöskirja Rationaalisuuden vallankumous. Oikeus, asiantuntijuus ja politiikka rikosoikeuskomitean (1972–1977) työskentelyprosessissa tarkastelee vuosien 1972–1977 rikosoikeuskomiteaa, jota on syystä pidetty suomalaisen kriminaalipolitiikan muutoksen merkinä ja toteutumana.

Rikosoikeuskomitean kannanottojen on vakiintuneesti katsottu toimineen uuden rikosoikeudellisen ja kriminaalipoliittisen paradigman lähtökohtana. Komitean mietinnöstä alkanutta rikosoikeuden vaihetta kuvataan suomalaisen rikosoikeuden piirissä usein rationaalisen ja humanin kriminaalipolitiikan aikakaudeksi tai hyvinvointivaltiollisen kriminaalipolitiikan ajaksi. Komitean rikosoikeudellisen ajattelun on toisaalta kuvattu perustuneen niin sanottuun uusklassiseen rikosoikeuteen tai palanneen vuoden 1875 rikoslakikomitean ajattelutapaan hoitoidologiaan tai erityisestävyyteen perustuvan rikosoikeudellisen vaiheen jälkeen. Jo Kostiainen väitöskirjatutkimusta edeltävässä tutkimuksessa rikoslakikomitean kannanotoissa on nähty ristiriitoja ja jännitteitä.

Rikosoikeuskomitean työtä on käsitelty melko runsaasti oikeustieteellisessä kirjallisuudessa. Esimerkiksi Pekka Koskinen, Raimo Lahti, Tapio Lappi-Sepälä, Jussi Matikkala, Sakari Melander, Kimmo Nuotio ja Ari-Matti Nuutila ovat käsitelleet komitean työtä. Tähänastinen komitean työn tarkastelu on kuitenkin keskittynyt pikemmin sen rikosoikeudellisiin implikaatioihin kuin komitean näkemysten yhteiskunnalliseen kontekstiin tai sen sisäiseen dynamiikkaan. Viisi vuotta työskennellyttä rikosoikeuskomiteaa on aiemmin tarkasteltu julkaistun lopputuloksen, Rikosoikeuskomitean mietinnön, pohjalta. Kostiainen taas kuvaa komitean työtä ja keskinäisiä kiistoja käyttäen lähteenään julkaisemattomia komitean asiakirjoja ja vielä tavoitettavien komitean jäsenten haastatteluja. Julkaisematon aineisto avaa kiinnostavan näkymän komitean työprosessiin. Kostiainen on julkaisemattoman aineiston avulla mahdollista jäljittää varsin tarkasti

* Virallisen vastaväittäjän, professori emerita *Kevät Nousiainen* Helsingin yliopiston oikeustieteelliselle tiedekunnalle antama 13.10.2023 päivätty lausunto vähäisin muutoksin.

komitean sisäisiä jännitteitä ja erimielisyyksiä, komitean toimijoiden keskinäistä dynamiikkaa ja tavoitteiden muuttumista työn edetessä.

Kostiainen konkretisoi tutkimuskysymyksiään viiden laajan teeman avulla. Väitöskirjassa omistetaan luku seuraaville teemoille: rikosoikeuskomitea kontekstissaan (luku 2), rikosoikeudellinen järjestelmä ja rikollisuus (luku 3), rikosoikeuskomitea rationaalisen yhteiskuntasuunnittelun paradigmassa (luku 4), subjektius ja luokka (luku 5) sekä rationaalisuus, reformit ja ristiriidat (luku 6). Kukin näistä luvuista sisältää oman tutkimustehtävänsä. Kostiaisen empiirisenä tutkimusaineistona on komitean mietintö ja komitean työhön liittyvä arkistomateriaali, mutta hän on täydentänyt kirjallista aineistoa haastattelemalla niitä keskeishenkilöitä, joita vielä oli mahdollista haastatella.

2. Väitöskirjan teoreettiset ja metodiset valinnat ja sen tieteenala

Kostiaisen tutkimus osallistuu useiden tieteenalojen keskusteluihin. Näkökulma on pääosin historiallis-yhteiskuntatieteellinen. Väitöskirjassa tarkastellaan kuitenkin myös oikeusteoreettis-lainopillista paradigmaa, joten tutkimus liittyy useisiin oikeuden yleistieteisiin (oikeushistoriaan, oikeussosiologiaan ja oikeusteoriaan). Väitöskirjan teoreettinen viitekehys on monipuolinen ja käsittää hyvinkin erilaisia lähestymistapoja. Myös metodeja käytetään monipuolisesti. Tekijä analysoi komitean käsitteitä diskurssina, jossa oikeuden ja politiikan rajaa määrittellään. Michel Foucault'n genealogian mukaan diskurssit tuottavat erityisiä subjektiviteetteja, kuten rikollisen ja uhrin. Teoreettista ja metodista monipuolisuutta saatetaan syyttää eklektismistä. Eri teoreettisia lähtökohtia on kuitenkin mielestäni perusteltua yhdistää tutkimusongelmia parhaiten palvelevalla tavalla. Kostiaisen väitöskirjassa yhtäältä rikosoikeusudistuksen yhteiskunnallisen kontekstin kuvaamiseen ja toisaalta komitean kannanottoja koskevaan tekstuaaliseen tarkasteluun on mielekästä käyttää erilaisia teoreettisia lähtökohtia. Väitöskirjan rakenteesta tosin johtuu, että lukijan on jossakin määrin raskasta seurata keskeisten teemojen kehittelyä muun muassa siksi, että rakenne ei muodosta historiallista, diakronisesti etenevää kertomusta.

Kostiainen kuvaa komitean työn käynnistyneen pakkohoitoa ja suomalaista tuomioistuineläytöstä koskevan kritiikin jälkeen. 1960-luvun modernisoitumisurros ja poliittisen historian näkökulmasta poikkeuksellisen vasemmistolainen hallituspolitiikka vaikuttivat kriminaalipolitiikan suunnanmuutokseen. Tätä yhteiskunnallista kontekstia Kostiainen kuvaa tarkasti. Sen sijaan komitean työskentelyn tavoitteiden muuttumista kuvataan väitöskirjassa pikemmin komitean sisäisen dynamiikan sekä vihamielisen julkisuuden pelon pohjalta.

Kostiaisen mukaan rikosoikeuskomitean työ tuottaa kriminaalipolitiikan erityistä aluetta ja sen käsitteitä. François Ewaldin¹ tulkintaa hyvinvointivaltiolle ominaisesta riskiajattelusta ja erityisistä vallan rakenteista käytetään rikosoikeuskomitean keskeisten ajattelumallien avaamiseen. Kostiaisen liittää analyoimansa diskurssit Foucault'n tulkintaan normaalisuuden keskeisyydestä modernin yhteiskunnan tiedon ja mentaliteettien tuottajana. Näin Kostiaisen pyrkii näyttämään nykyiset itsestään selviltä vaikuttavat käytännöt aikapaikkaisien konfliktien ja valtasuhteiden seurauksiksi ja siten osoittamaan, että vallitseva käytäntö on kyseenalaistettavissa. Esimerkkinä lähestymistavastaan Kostiaisen pitää David Garlandin² anglosaksisten maiden kriminaalipolitiikan tutkimuksessa käyttämää genealogista lähestymistapaa, jossa tutkitaan nykypäivän rikoskontrollin käytännöille muodon antaneita diskursseja. Tältä osin Kostiaisen työ edustaa kvalitatiivisin metodein tehtävää tutkimusta, joka auttaa pikemmin ymmärtämään kuin selittämään tapahtumien kulkua.

Kostiaisen kuvaa politiikkaa Kari Palosen, Pauli Kettusen³ ja Carol Bacchin⁴ tulkintojen avulla. Poliitiikka ohjelmallisena ja valtiollisena toimintakokonaisuutena on Kostiaiselle sitä, mitä englanniksi tarkoitetaan käsitteellä policy – poliittiseksi areenaksi tunnistetulla alueella (polity) tapahtuva toiminta on politiikkaa siinä mielessä, mihin englannin politics viittaa. Poliitiikka on poliittiseksi tunnistettua toimintaa, ja politisoinnilla pyritään politiikan rajojen muuttamiseen. Poliitiikka on kiistojen ja konfliktien aluetta, jolle on ominaista vallankäyttö. Kostiaisen näkee oikeuden poliittisena siinä mielessä, että politiikan ja oikeuden rajan asettaminen sisältää vallankäyttöä. Itse ajattelen oikeuden poliittisuuden liittyvän läheisesti oikeudenmukaisuutta ja vääryyttä koskeviin käsitteisiin etenkin tilanteissa, joissa yhteiskunnallinen haitta pyritään nimeämään ja sitä pyritään normittamaan. Etenkin Jean-François Lyotardin teos *Le Différend*⁵ kuvaa tilannetta, jossa uhrille aiheutuneelle haitalle ei löydy kielellistä

1. François Ewald on hyvinvointivaltion ja riskiyhteiskunnan tutkija, joka toimi Michel Foucault'n assistenttina ja tämän postuumien tekstien toimittajana. Ewaldin *L'état providence* (B. Grasset 1986) kuvaa sosiaalivakuutusta keskeisenä hyvinvointivaltiollisen hallinnon välineenä. Normin ja normaaliuden suhdetta kuvaa hänen suomennettu teoksensa *Normi yhteisen mittapuun käytäntönä* (Suomalainen Lakimiesyhdistys 2003).
2. Sosiologi David Garland on kirjoittanut rikoksen ja rangaistuksen sekä kontrollipolitiikan teoreettisista lähtökohdista ja merkityksestä yhteiskuntateoriassa.
3. Poliitikantutkijat Kari Palonen ja Pauli Kettunen tarkastelevat politiikkaa monipuolisesti mm. käsitehistorian välinein. Käsitehistoria tutkii käsitteiden merkityksen ja niihin liittyvien käytäntöjen muutoksia.
4. Carol Bacchi, australialainen feministi ja poliitikantutkija, joka tunnetaan parhaiten teoksestaan *Analyzing Policy: What's the problem presented to be?* (Pearson 2009), kuvaa politiikkaohjelmille ominaista tapaa esittää tietty asiointi ongelmaksi tavalla, joka syntyy tietyistä lähtökohdista ja vaikeene toisista.
5. Filosofin Jean-François Lyotard kuvaa termillä ”différend” samannimisessä teoksessaan *Le Différend* (Minuit 1984) konfliktia, jonka ratkaisemiseksi ei ole sääntöä. Erimielisyydestä ei

ilmaisua. Ajattelin, että rikosoikeuskomitea pyrki löytämään ilmaisun riski- tai hyvinvointiyhteiskunnassa esiintyvälle haitalliselle toiminnalle, vääryydelle, jota ei ollut mahdollista ilmaista.

Komitean käyttämiä käsitteitä Kostiainen tarkastelee Ernesto Laclau ja Chantal Mouffen diskurssiteorian⁶ ideologisten periaatteiden tai ”solmukohtien” avulla. Tämän Kostiainen katsoo olevan lähellä käsittehistoriallista lähestymistapaa (Reinhart Koselleckin ja Quentin Skinnerin mielessä)⁷, joskin Kostiainen katsoo tekevänsä pikemmin käsitteellistämisen kuin käsitteiden historiaa. Avainkäsitteistä väitellään, ja keskeisimmät käsitteet saavat niin paljon merkityksiä, että niiden signifioijat edustavat diskurssia kokonaisuudessaan. Rikosoikeuskomitean työhön soveltuu Kostiaisen mukaan erityisesti strategisen monitulkintaisuuden käsite: useat tulkinnat ovat samanaikaisesti mahdollisia, mutta silti tulkitsijat kokevat työskentelevänsä yhteisen päämäärän edistämiseksi. Kuvatessaan aikalaiskeskustelua Kostiainen pyrkii tekemään sen tekemättä vääryyttä ajan toimijoille, mutta toisaalta hän näkee, että hänen tutkimuksellaan on normatiivinen tavoite edistää demokratiaa ja osallistua hyvää yhteiskuntaa koskevaan keskusteluun.

Edellä esitetyn perusteella on ilmeistä, että Kostiainen ottaa osaa moniin teoreettisiin keskusteluihin. Hän osoittaa kykenevänsä kriittiseen ajatteluun ja osoittaa myös oikeushistorian ja osin muidenkin oikeuden yleistieteiden syvälistä tuntemusta sekä metodien hallintaa ja soveltamiskykyä.

3. Tutkimuksen tulokset

Kostiaisen teoreettinen osaaminen ja metodien hallinta myös tuottavat tulosta. Kostiainen tarkastelee rikosoikeuskomiteaa kontekstissaan, osana 1960- ja 1970-lukujen tiheää historiallista muutosta. Hän tarkastelee komiteaa myös osana komitealaitoksen murrosta, jossa vaadittiin lainvalmistelulle läheisempää suhdetta kansanedustuslaitokseen samalla kun komitea paradoksaalisesti

ole mahdollista puhua, koska sille ei ole poliittiseen regiimiin kuuluvaa ilmaisua, jonka avulla voitaisiin kuvata tapahtunut vääryys.

6. Ernesto Laclau ja Chantal Mouffe kuvaavat politiikan hegemonisia käytäntöjä kontingentin politiikan ilmiönä, jotka synnyttävät kielen merkityksiä ja sosiaalisia rakenteita etenkin teoksessaan *Hegemony and Socialist Strategy* (Verso 1985).
7. Käsittehistorioitsijoina tunnetut Reinhart Koselleck ja Quentin Skinner. Koselleck kehitti käsittehistorian metodologiaa ja tutki etenkin valistusajattelua modernin politiikan alkuna. Skinner tunnetaan poliittisen historian ns. Cambridgen koulun perustajajäsenenä, joka on tutkinut etenkin varhaismodernin ajan poliittisia aatteita. Hän pohjasi työtään osin J. L. Austinin puheaktiteoriaan, jonka mukaisesti hän oletti, että on otettava huomioon myös kielen performatiivinen eikä vain sen kuvaava luonne.

tukeutui vahvasti omaan asiantuntijuuteensa. Kostiainen havaitsee demokratiaa koskevan ajattelun ristiriitaisuuden komitean työssä ja sen, ettei vuorovaikutusta kansalaisyhteiskunnan kanssa pidetty tarpeellisena.

Kostiainen nostaa esiin hyvin kiinnostavaa uutta tietoa komitean jäsenten poliittisesti värittyneistä käsityseroista ja osallistuu myös komitean työstä tai sen edustamasta kriminaalipoliittisesta käänteestä käytyihin kiistoihin. Etenkin hyvinvointivaltiollista kriminaalipoliitikkaa ja niin sanottua uusklassista rikosoikeutta koskevia kysymyksiä ja niiden keskinäistä ristiriitaisuutta käsitellään työssä taitavasti eritellen. Komitean jäsenten ja sihteerien eriäviä kantoja sekä ”sisä- ja ulkopiiriä” koskeva kuvaus on tarkkaa. Myös aikaisempien tutkijoiden ristiriitaiset arviot rikosoikeuskomitean kriminaalipoliittisen ja rikosoikeudellisen linjan defensiivisyydestä tai offensiivisuudesta tulevat paremmin ymmärrettäviksi.

Kostiaisen tutkimuksen kiinnostavimpia teemoja on kuvaus komitean elämänaluetarkasteluun kohdistuvista toiveista, jotka sitten jäivät sivuun komitean mietinnöstä. Mielestäni Kostiainen antaa tälle sivuuttamiselle hyvän tulkinnan. Elämänalueita tarkastelemalla oli tarkoitus löytää kriminalisointeja, jotka suojeleisivat keskivertokansalaiselle tärkeitä oikeushyviä. Yksityiselämää ei tarkasteltu elämänalueena. Kostiainen selittää tätä muun muassa sillä, ettei suomalainen feminismi juuri kiinnittänyt huomiota naisten integriteetin suojelemiseen. Toisaalta naisiin kohdistuva väkivalta oli 1970-luvun puolivälissä noussut teemaksi anglosaksisessa ja pohjoismaisessakin kriminologiassa, jota useat komitean jäsenet seurasivat. Yksityiselämän suhteiden jääminen rikosoikeuskomitean tarkastelun ulkopuolelle on mielestäni myöhemmän suomalaisen kriminaalipoliitikan kannalta merkittävä seikka.

Osoittautui vaikeaksi tai mahdottomaksi kehittää elämänaluetarkastelun pohjalta kriminalisointeja, kun esimerkiksi ympäristönsuojelusta ja asunnon-tuotannosta pitkälti puuttuivat ”tavallisia ihmisiä” suojelevat primaarinormit, joiden loukkaamisen olisi voinut kriminalisoida. Komitean työn edetessä tavallisen kansalaisen käsite muuttui kelluvaksi käsitteeksi, joka voi viitata sekä luokkadiskurssiin että rationaalisen suunnittelun diskurssiin. Elämänaluetarkastelua ei ole mahdollista rekonstruoida komitean mietinnön perusteella, koska se jäi komitean työn edetessä sivuun. Rikosvastuuta määriteltiin Kostiaisen mukaan kielletyn riskin diskurssissa, jossa tahallisuutta arvioitiin sillä, mitä keskivertokansalaiselta voitiin edellyttää. ”Tavallisesta palkansaajasta” tuli paheksuttavien tekojen uhrin ja rikoksentekijän toiminnan arvioinnin väline.

Kostiainen kuvaa hyvin komitean tavoitteita arvo- ja tavoiterationaalisuuden suhteessa. ”Rationaalisuuden vallankumous” onkin osuva kuvaus komitean edustamalle kriminaalipoliitikan muutokselle. Rikosoikeuskomitean sisäisten keskustelujen tarkastelu osoittaa jäsenten käyttämien käsitteiden ja diskurssien olleen ristiriitaisia tavalla, joka ilmenee myöhemmässäkin kriminaalipoliitikan diskurssissa. Komitean jäsenten erilaiset käsitykset hyvinvointivaltiollisen ja

oikeusvaltiollisen ajattelun painotuksista ja luonteesta, kriminaalipolitiikan ja demokratian suhteesta sekä rikosoikeuden peruskäsitteistä voi tunnistaa nykyisessäkin kriminaalipolitiikassa ja rikosoikeudessa.

Kostiainen toteaa, että rikosoikeuskomitean paluu erityisestäävyyttä korostaneesta rikosoikeudesta niin sanottuun uusklassiseen rikosoikeuteen merkitsi paluuta saksalaisen valistuksen ja lainopin kantoihin. Suomalaisessa oikeustieteessä yleiset opit lainoppia jäsentävänä doktriinina periytyvätkin saksalaisesta *allgemeine Lehren* -opeista, joiden avulla ontologisia olettamuksia oli mahdollista yhdistää käsitelainoppiin. Pohjoismaisessa lainopissa yleisiä oppeja ei hyvinvointivaltiollisen oikeuden kehittämisessä suosittu tai käsittääkseen juuri edes tunnettu. Pohjoismaisen realismin mukaista oikeudellista tulkintaa hallitsi pikemminkin uskollisuus lain esitöille niin, että tarpeen tullen otettiin käyttöön ”reella argument”. Rikosoikeuskomitean yleisten oppien korostaminen ei kuitenkaan suomalaisessa oikeustieteessä rajoittunut rikosoikeuteen. Esimerkiksi siviilioikeudessa yleisten oppien avulla pyrittiin avaamaan oikeutta hyvinvointivaltion edellyttämään suuntaan niin, ettei siviilioikeuden materiaaliumisesta johtuva fragmentoituminen tuhoaisi oikeuden koherenssia.

4. Loppulausunto

Kostiainen tutkimus osoittaa oikeus- ja poliittisen historian syvällistä tuntemusta. Tutkimuksessa käytetään eri metodeja asianmukaisesti. Kostiainen soveltaa laadullisia yhteiskuntatieteellisiä menetelmiä ja myös oikeustieteellistä argumentointia työssään tavalla, joka tuottaa tieteellisesti perusteltuja tuloksia. Väitöskirjan laatua tulee arvioida muun muassa sen sisältämän uuden tieteellisen tiedon kriteerillä. Tämän kriteerin Kostiainen väitöskirja täyttää erinomaisesti. En näe mitään syytä epäillä, että työ ei olisi tieteellisesti rehellisesti ja tutkimuseettisten normien mukaan toteutettu. Teksti on sujuvaa ja kieliopillisesti oikeaa. Väitöstilaisuudessa Kostiainen puolusti hyvin väitöskirjaansa.

Esitän mielelläni Helsingin yliopiston oikeustieteelliselle tiedekunnalle Aura Kostiainen väitöskirjan hyväksymistä oikeustieteen tohtorin arvoon oikeuttavaksi opinnäytteeksi.

Kevät Nousiainen